

ՀՏԴ՝ 902.03

ՔԵԹԻԻ ԴԱՄԲԱՐԱՆԱԴԱՇՏԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՀԱՏՎԱԾԻ
ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

Լեոն Պետրոսյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Համազասպ Խաչատրյան, Լարիսա Եզանյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Շիրակի երկրագիտական թանգարան

Բանալի բառեր՝ *հնագիտություն, ուշ բրոնզի և վաղ երկաթի դարաշրջաններ, դամբարան, դամբանաբլուր, կրոնիչի, թաղման ձևեր և ծեսեր, նյութական մշակույթ:*

Հոդվածում ներկայացված են 2014 թվականին Շիրակի մարզի Մայիսյան գյուղի վարչական տարածքում հողային աշխատանքների հետևանքով բացված ավերված դամբարանի և դրա շրջակայքում եղած վեց դամբարանների պեղումների արդյունքները: Պեղված դամբարանների կառուցվածքի, թաղման ձևերի և ծեսերի, հայտնաբերված նյութերի մանրամասն ուսումնասիրությամբ, դրանց՝ Հայաստանի ու Վրաստանի համաժամանակյա համալիրների հետ բաղդատմամբ բացահայտվել են ընդհանրություններն ու առանձնահատկությունները: Ըստ հայտնաբերված նյութերի՝ կատարվել է պեղված դամբարանների թվագրություն:

Նախաբան. 2014 թվականի աշնանը տեղեկություն ստացվեց, որ Շիրակի մարզի Մայիսյան համայնքի վարչական տարածքում հողային աշխատանքների ընթացքում ավերվել է անհայտ դամբարան. էքսկավատորը դուրս է բերել տուֆե սալեր, փշրված խեցեղենի բեկորներ և մարդու ոսկորներ: Ստացված տեղեկության հիման վրա ստեղծված ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության

ինստիտուտի ու Շիրակի երկրագիտական թանգարանի միացյալ արշավախումբը ձեռնամուխ եղավ տեղանքի ուսումնասիրությանը: Պարզվեց, որ ավերված դամբարանը գտնվում է Քեթի և Մայիսյան համայնքների սահմանագծին՝ վերջինիս վարչական տարածքում: Հողային աշխատանքները դադարեցվեցին: Այստեղ ավերված դամբարանի հարևանությամբ հայտնաբերվեցին ու պեղվեցին վեց սալարկղային դամբարաններ և մեկ դամբարանաբլուր: Ուշերոնգիդարյան դամբարանաբլուրը ամբողջությամբ կրկնում է Հայաստանում հայտնի նմանակներն իրենց բնորոշ նյութերով:

Ի տարբերություն սրանց՝ երկաթիդարյան նյութերը Հայաստանի այլ շրջանների համեմատությամբ դրսևորում են որոշակի տարբերություններ՝ բացառությամբ Թռեղքի և Արագածոտնի մարզի, որտեղ նյութական մշակույթը գրեթե նույնական է Շիրակի մշակույթին: Տեղագրական ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ պեղված տարածքը ոչ թե նորահայտ առանձին դամբարանադաշտ է, այլ հանդիսանում է Քեթիի հայտնի դամբարանադաշտի արևմտյան ծայրամասը:

Դամբարան առաջին. Գտնվում է ուսումնասիրվող տարածքի կենտրոնական մասով հյուսիս-հարավ ձգված հեղեղատի ձախ կողմում: Փորման աշխատանքների հետքերն առկա էին: Գետնի մակերևույթին նշմարվում էին երկու դամբարանախցերի ծածկասալերը: Տարածքում բացվեց սալարկղային՝ 2,4մ x 1,2մ x 0,7մ չափերի դամբարանախուց, որի հյուսիսային կեսը ամբողջովին ազատ էր: Հատակից 0,38մ բարձրության վրա գտնվեց սափորի բեկոր, հատակի վրա՝ արևելյան կողմում, բացվեց փոքր խեցանոթ: Դամբարանախցի հարավարևելյան պատի դիմաց դրված գանգի հյուսիսային կողմում խմբավորված էին կմախքի որոշ ոսկորներ, և դրված էր միականթ գավաթ (աղ.VII, նկ.1):

Դամբարան երկրորդ. Գտնվում է նախորդի արևելյան կողմում՝ 5 մ հեռավորության վրա: Այստեղ գետնի մակերևույթին նշմարվում էին ծածկասալերի հատվածներ: Սրանցով ծածկված 2մ x 1,2մ x 1,1մ չափերի դամբարանախցում բացվեցին դիամասնատված երկու հանգուցյալների կմախքների մնացորդ և անոթի բեկոր (աղ.VII, նկ.2):

Դամբարան երրորդ. Գտնվում է հյուսիս-հարավ ձգվող դաշտամիջյան ճանապարհի աջ կողմում՝ 2-րդ դամբարանից 70 մ հարավ: Պարզվեց, որ ծածկասալը մեկն էր, մյուսները չէին պահպանվել: 2մ x 1,1մ x 0,9մ չափերի սալարկղային դամբարանախցի հյուսիսարևելյան պատը արտաքուստ (մասնատված) և այլ ուղեկցող նյութերը՝ 8 խեցանոթ խցում տեղադրելուց հետո: Դամբարանախցի արևելյան պատի դիմաց առկա էր ձիու գանգ: Հանգուցյալի գանգը բացվեց հարավային պատի դիմաց: Կմախքի ոսկորների մի մասը գտնվեց մուտքի պատի դիմաց՝ իրարից 1,5 մ հեռավորության վրա: Երկրորդ թաղումը բացվեց արևմտյան պատի դիմաց: Աջ կողքին պատկած կմախքի ոսկորների մյուս մասը դրված էր գանգի դիմաց (աղ.VII, նկ. 3):

Դամբարան չորրորդ. Գտնվում է 3-րդի հարավային կողմում: Գետնի մակերևույթին երևում էր փոքր ծածկասալի մի մասը: Պեղման ընթացքում բացվեց

0,3մ խորությամբ սալարկղային 0,5 x 0,5 մ չափերի դամբարան: Հյուսիսային պատի դիմաց դրված էր մեկ միականթ գավաթ, հարավայինի մոտ՝ մեկ ապարանջան: Այն, անշուշտ, նորածին երեխայի դամբարան էր (աղ. VII, նկ. 4):

Դամբարան հինգերորդ. Գտնվում է նախորդից 50 մ հարավ-արևելք: Գետնի մակերևույթին ներկայանում էր խաթարված՝ տեղաշարժված երկու ժայռաբեկորների տեսքով: Հարավային կողմում նշմարվում էին դամբարանի կողային սալերը: Պեղումները պարզեցին, որ գետնի մակերևույթին դիտվող քարերը ավերված դամբարանի կողային սալերն են: Խաթարված վիճակում բացվեցին նաև հանգուցյալի կմախքի որոշ ոսկորներ: Բացվեց 2 x 1,2 x 1,1մ չափերի սալարկղային դամբարանախուց: Արևելյան նեղ պատի մեջ ուղղահայաց կանգնեցված սալաքարը հավանաբար մուտքը փակող դռան դեր էր կատարել: Դամբարանախցում՝ արևմտյան պատի դիմաց, բացվեցին հանգուցյալի կմախքի ոսկորները և գանգը: Ինչպես նախորդ դամբարաններում, այստեղ ևս թաղումը կատարված էր դիամասնատման ծիսակարգով: Գտնվեցին նաև երկու կենդանիների գանգեր և վեց խեցանոթներ (աղ. VII, նկ. 5):

Դամբարան վեցերորդ. Գտնվում է նախորդից 2մ հարավ-արևմուտք: Արտաքինապես նշմարվում էր երկու ծածկասալերից մեկը: Պեղումներով հայտնի դարձավ, որ այն թալանված է: Հայտնաբերվեցին մարդկային երկու կմախքի մնացորդներ և զգալի քանակությամբ խեցեղենի բեկորներ, որոնք վկայում են դամբարանի կողոպտման փաստը (աղ. VII, նկ. 6): Դամբարանախցում գտնվեցին նաև տուֆ քարից, սխեմատիկ պատկերներով կուռքեր (աղ. IV, նկ. 8): Նրա հարավարևմտյան պատի դիմաց, հատակի ընդհանուր մակարդակից քիչ խորը արված փոսը ծածկված էր քարաբեկորներով: Ակներևաբար այստեղ են հավաքել առաջին թաղման մնացորդները, որոնց մեջ կային նաև մեկական բրոնզե և երկաթի մատանիներ (աղ. VII, նկ. 6):

Առաջին դամբանաբլուրը գտնվում է Քեթի գյուղի, «Քարոտ հողեր» կոչվող դամբանադաշտի հարավարևելյան ծայրամասում: Բացվել էր դամբանաբլուրի արևմտյան կողմի կրոմլեխի մի փոքր հատվածը: Պեղումներով բացվեց 14մ տրամագծով դամբանաթումբ, որի կրոմլեխը շարված է տվյալ տարածքում՝ քիչ հանդիպող սև քարով: Կրոմլեխի այն հատվածները, որտեղ բացակայում էր քարաշարը, լրացված էին մոտակայքից բերված կրաքարե լիցքով: Ստացվում է այն տպավորությունը, որ կրոմլեխից բացի՝ դամբանաթումբը գոտևորվել էր հիշյալ կրաքարերով: Կրոմլեխից հարավ-արևմուտք բացվեց փոքր քարարկղ՝ 2-3 խեցանոթներով:

Կրոմլեխի կենտրոնական մասում *յոթերորդ դամբարանն* էր՝ ծածկված մի ծայրով դեպի դամբարանի ներսը թեքված վարդագույն տուֆի չորս սալերով: Խցից դուրս՝ արևելյան կողմում դրված էր կլոր, մեջը փոքր-ինչ փորված քար, դամբարանի ծածկասալերի վրայի փոս ընկած մասում՝ վարդագույն տուֆից

պատրաստված «կտեես»: 2,5 x 1,3 x 1,2մ չափերի հիմնահողային դամբանախցում մասնատված դիակի գանգը դրված էր աջ այտի վրա: Ոչ լրիվ կմախքի ոսկորներ գտնվեցին դամբարանախցի հատակի տարբեր մասերում: Դրված էին նաև երկու քրեղան՝ մեկ մեծ և փոքր կճուճ (աղ. VII, նկ. 7/1):

Դամբարան 7/2. Գտնվում է նախորդ խցի հյուսիսարևելյան կողմում՝ 2մ հեռավորության վրա. ծածկված էր երեք սալերով, 2 x 1,1 x 0,55 մ չափերի հիմնահողային դամբարանախուցը նախորդի նման ուներ հյուսիս-արևմուտք՝ հարավ-արևելք ուղղվածություն: Խցում բացվեցին հինգ խեցանոթ և կենդանու ոսկորի բեկոր (նկ. 9) (աղ. VII, նկ. 7/2): Մեր կարծիքով՝ այստեղ գործ ունենք նույն հանգուցյալին պատկանող երկու խցերի հետ. մեկում կատարվել է դիամասնատված թաղում, մյուսում դրված էին ուղեկցող նյութեր: Ուստի դրանցում հայտնաբերված հնագիտական նյութերի ուսումնասիրությունը կատարում ենք համատեղ: Խցերում գտնվել են միայն խեցանոթներ՝ հիմնականում տարբեր ձևերի և կիրառության կճուճներ:

Դրանց առավել մոտ են երկուսը (աղ. I, նկ. 3, 6): Լայն հատակով, փքուն իրանով, բարձր ուսերով և ցածր վզով դրանք մերձենում են Հառիճի կարմիրբերդյան մշակույթին պատկանող թիվ 67 դամբարանի¹ նյութերին, հատկապես տվյալ մշակույթի ավարտական փուլին հատկանշական Քեթիի թիվ 19², Շամիրամի 5³, Թալինի 121⁴ և համաժամանակյա բազմաթիվ այլ հուշարձանների: Ներկայացվող կճուճների երկրորդ տարբերակը՝ փոքր, հարթ հատակով, նորից փքուն իրանով, սակայն փոքր-ինչ բարձր պարանոցով կճուճն է, որի ուսերը զարդարված են փայլեցմամբ արված եռանկյունաձև զարդերով (աղ. I, նկ. 3): Անոթը, իրանի փքունությամբ մնալով նախորդ փուլի սահմաններում, մինևնույն ժամանակ հատակի փոքրությամբ, վզի բարձրությամբ և հատկապես փայլեցմամբ արված զարդով ամբողջությամբ համապատասխանում է Լճաշենի թիվ 5 դամբանաբլուրի⁵, Քեթիի թիվ 20⁶, Շիրակավանի թիվ 28⁷ և բազմաթիվ այլ դամբարանների նյութերին: Մայիսյանի ուսումնասիրվող դամբանաբլուրի կճուճի երկրորդ տարբերակը ներկայացվում է երկու օրինակով. դրանք ունեն հարթ, լայն հատակ, ուռուցիկ իրան, ներս ճկված վիզ, թեքված շուրթ (աղ. I, նկ. 2,4):

¹ Хачатрян Т. С. Древняя культура Ширака, Ер., 1975, с. 112, рис. 67.

² Петросян Л. А. Раскопки памятников Кети и Воскеаска, Ер., 1989, табл. 43.

³ Арешян Г. Е., Оганисян В. Э., Мурадян Ф. М., Аветисян П. С., Петросян Л. А. Конец среднего бронзового века в междуречье Аракса и Куры. // Պատմաբանասիրական հանդես (այսուհետև՝ ՊԲՀ), հ. 1, 1990, էջ 60, աղ. II:

⁴ Նույն տեղում, էջ 68, աղ. VII:

⁵ Հ. Մնացականյանի պեղումների նյութերը հրատարակված չեն:

⁶ Петросян Л. А., նշվ. աշխ., աղ. 44:

⁷ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., Հին Շիրակավան, Եր., 2002, աղ. XIX, նկ. 3:

Կճուճների այս տեսակը ամբողջությամբ դեռևս գտնվում է միջին բրոնզիդարի մշակութային տիրույթում, այն լավագույնս ներկայացնում է Հառիճի՝ ինչպես կարմիրբերդյան մշակույթի վաղ, այնպես էլ ուշ փուլերի⁸ և Շիրակավանի թիվ 42⁹ դամբարանային նյութերը:

Այդպիսիք առավել մեծ թիվ են կազմում Լճաշենում 1980-ական թթ. վերջերին մեր պեղած կարմիրբերդյան մշակույթի վերջին և անցման փուլերին պատկանող թիվ 135, 74, 72, 221 և մի շարք դամբարանային այլ համալիրներում¹⁰, որոնք, ուշ բրոնզում ձևափոխվելով (նեղ հատակ, ոլորուն շուրթ և ցածր վիզ), ստանում են նոր որակ և լայն տարածում: Կճուճների երրորդ տեսակը զգալի չափով տարբերվում է նախորդներից. այն ունի հարթ հատակ, ձգված իրան, բարձր ուսեր և ոչ շատ բարձր վիզ (աղ. I, նկ. 8): Իրանի ձգվածությամբ զգալի չափով մերձենում է, այսպես կոչված, հիդրիաներին:

Կճուճների ներկայացվող տեսակը ևս լավ հայտնի է միջին բրոնզի վերջին և ուշ բրոնզի անցման փուլին պատկանող Հառիճի թիվ 44¹¹, Շիրակավանի բնակատեղիից¹², Թալինի թիվ 121¹³, Քեթիի թիվ 18¹⁴ և համաժամանակյա այլ հնավայրերից: Քննարկվող դամբարանի կճուճների վերջին տեսակն է ավագախառն կավից պատրաստված, հարթ հատիկազարդ հատակով, ուռուցիկ իրանով, ցածր վզով, դուրս ձկված շուրթով օրինակը: Հիշյալ նմուշի ուսերը զարդարված են երեք շարք հատիկաշարերով, իսկ իրանի ուռուցիկ մասով անցնում է մեկ ելունդավոր պարանագոտի (աղ. I, նկ.7): Նախ նշենք, որ խոհանոցային կճուճների այս տեսակը զգալի ընդհանրություններ ունի միջինբրոնզիդարյան ոչ խոհանոցային տեսակի հետ, և հայտնի է Լճաշենի թիվ 105 դամբարանից¹⁵, Շիրակավանի բնակատեղիից¹⁶: Նույն տեսակի տարբեր դրսևորումները հանդիպում են նաև միջինից ուշ բրոնզին անցման փուլին պատկանող Շամիրամի թիվ 5 դամբարանաբլուրում¹⁷ և այլուր: Տեղին է նկատել, որ խոհանոցային կճուճները սկիզբ են առնում միջին բրոնզի կարմիրբերդյան փուլում և տարբեր դրսևորումներով շարունակում են գոյատևել բրոնզի և երկաթի դարաշրջաններում:

⁸ Хачатрян Т. С., նշվ. աշխ., էջ 97-123:

⁹ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. X:

¹⁰ Նյութերը պատրաստվում են հրատարակման:

¹¹ Хачатрян Т. С. նշվ. աշխ., էջ 112, նկ. 67:

¹² Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. IX, X:

¹³ Арешян Г. Е. и др., նշվ. աշխ., էջ 68, աղ. VII:

¹⁴ Петросян Л. А., նշվ. աշխ., աղ. 42:

¹⁵ Պեղումները՝ Լ. Պետրոսյանի: Նյութերը հրատարակված չեն:

¹⁶ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. VII, նկ. 1:

¹⁷ Арешян Г. Е. и др., նշվ. աշխ., աղ. II:

Մայիսյանի դամբարանաբլուրի ժամանակագրական տեղորոշման խնդրում մեծ կարևորություն ունեն հայտնաբերված երկու քրեղանները, որոնցից մեկը (աղ. I, նկ.1) հանդիսանում է հայտնի միջինբրոնզիդարյան ձևի քիչ աղավաղված տեսակը: Նշենք, որ այս տեսակի սկզբնավորումը հայտնի է դեռևս թռեղք-վանա-ձորյան ժամանակաշրջանից, և հարատևել են մինչև մ.թ.ա. XV դարի սկիզբը: Նշված վերջին փուլերին են պատկանում Շիրակավանի բնակատեղին¹⁸, Ծաղկալանջի թիվ 39¹⁹, Քեթիի թիվ 20²⁰ դամբարանները և մի շարք այլ հնավայրեր: Ինչպես տեսնում ենք, քրեղանի այս տեսակը, լինելով միջինբրոնզիդարյան դասական օրինակներից մեկը, դադարում է գոյություն ունենալուց մ.թ.ա. XVI-XVդդ. սկզբներին: Միանգամայն այլ է վիճակը երկրորդ քրեղանի պարագայում. այն հակառակը՝ ուշբրոնզիդարյան դասական օրինակ է, ունի սև, փայլեցված արտաքին մակերես, հարթ հատակ, կիսագնդաձև իրան, դուրս ոլորված շուրթ: Իրանի կենտրոնով անցնում են երկու խորակոս գոտիներ. դրանք, ի դեպ, զարդարում են նաև անոթի հատակի մերձակա մասը (աղ. I, նկ. 5): Ձևի ընդհանրությամբ այն իր զուգահեռներն ունի ուշբրոնզիդարյան գրեթե բոլոր հուշարձաններում, չնայած հատակամերձ շրջանի զարդարմամբ այնքան հաճախ չի հանդիպում: Դրանք առավել շատ են Լճաշենի ուշ բրոնզի վաղ փուլին պատկանող թիվ 33, 128, 171, 189, 194, 196 և մի շարք այլ դամբարաններում²¹: Նման զարդերով քրեղան է հայտնի նաև Շիրակավանի թիվ 113²² և ուշ բրոնզի հաջորդ փուլին վերագրված Լոռի-բերդի թիվ 9²³ դամբարանում: Այսպիսով, Մայիսյանի՝ 2014թ. պեղված դամբարանաբլուրում նյութերի համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տվյալ համալիրի նյութերը գրեթե 50/50 հարաբերակցությամբ վերաբերում են ինչպես միջին, այնպես էլ ուշբրոնզիդարյան ժամանակաշրջաններին, որը հիմք է դամբարանաբլուրը վերագրելու մ.թ.ա. XVI դարին:

Արշավախմբի կողմից պեղված վեց ամբողջական և մեկ կիսավեր սալարկղային դամբարաններում հայտնաբերված խեցեղենը գրեթե միատարր է, որի պատճառով տարբեր դամբարանների միատեսակ նյութերը նպատակահարմար ենք գտնում ուսումնասիրել համատեղ: Թիվ 1 դամբարանում գտնվել են մեկական օրինակ՝ գավաթ, քրեղան և զարդարուն մակերեսով կավանոթի բեկոր: Գավաթն ունի հարթ, լայն հատակ, ձգված իրան, քիչ դուրս թեքված շուրթ: Իրանը զարդարված է կտրելու եղանակով արված երկար կլորացող գոտիով, որի

¹⁸ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. IX, X:

¹⁹ Арешян Г. Е. и др., նշվ. աշխ., աղ. IX, նկ. 6:

²⁰ Петросян Л. А., նշվ. աշխ., աղ. 44, նկ. 3:

²¹ Պեղումները՝ Լ. Պետրոսյանի: Նյութերը հրատարակված չեն:

²² Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. XL, նկ. 9:

²³ Деведжян С. Г. Лори-Берд I, Ер., 1981, табл. XVII, рис. 2, 3:

ներսում տվյալ ակոսին զուգահեռ արված են երկշար նույնաձև կետագծերից կազմված զարդեր (աղ. II, նկ. 5): Այն երկաթի ժամանակաշրջանի տարբեր հուշարձաններում հայտնի գավաթների մեկ այլ տարբերակ է: Տեղին է նշել, որ ինչպես Մայիսյանում պեղված սալարկղային դամբարաններից հայտնաբերված մյուս, այնպես էլ սույն գավաթն իր առավել մոտ նմանակն ունի Թոեղքի մ.թ.ա. IX-VIII դդ. թվագրվող թիվ 35²⁴ և թիվ 66²⁵ դամբարանների նյութերում: Ուսումնասիրվող գավաթը զգալի ընդհանրություն ունի նաև Շիրակավանի թիվ 101 սալարկղային դամբարանի նմուշի²⁶ և Սարապատի դամբարաններում հայտնաբերված օրինակների հետ²⁷:

Ներկայացվող դամբարանում գտնված մյուս խեցանոթը հարթ, լայն հատակով, դեպի դուրս թեքված կողերով, ձեռածեփ քրեղան է (աղ. II, նկ. 4), որի զուգահեռները առկա են Կարմիր բերդի 43²⁸ և Թալինի 63²⁹ դամբարաններում: Մայիսյանի թիվ 1 դամբարանից գտնվել է նաև զարդարուն մակերեսով խեցանոթի բեկոր (աղ. II, նկ.1): Թիվ 2 դամբարանում գտնվեցին միայն փոքր կավանոթի բեկորներ (աղ. II, նկ. 6), որոնք իրենց ձևով և զարդանախշով նման են Անգեղակոթի թիվ 30 դամբարանի անոթին, որի ուսին միջանցիկ անցքով բռնակ կա: Ինչպես գավաթի, այնպես էլ փոքր կճուճի ճշգրիտ զուգահեռները մեզ հայտնի չեն:

Ի տարբերություն այս թալանված դամբարանների՝ թիվ երեք դամբարանը պահպանված էր անաղարտ. այնտեղ դրված էին ութ կավաման (աղ. VI): Դրանցից երեքն իրարից քիչ տարբերվող գավաթներ են (աղ. VI, նկ. 2,3,5): Երկուսը միմյանցից տարբերվում են նստուկի բարձրությամբ և զարդարմամբ (աղ. VI, նկ. 3,5): Երրորդն ունի քիչ բարձր նստուկ, ուռուցիկ իրան, դուրս թեքված շուրթ: Իրանի ուռուցիկ մասում պահպանված է բռնակի հիմնամասը: Ուսերին արված են երկու շարք ակոսագոտիներ: Երկրորդը նախորդից տարբերվում է նստուկի առավել բարձրությամբ և ուսերին ու վզին հատիկաձև, ուղղահայաց

²⁴ Менабде М., Давлианидзе П. Могильник Тriaлети, каталог I, Тбилиси, 1968, табл. IV, рис. 148.

²⁵ Նույն տեղում, աղ. XIV, նկ. 487:

²⁶ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LIX, նկ. 11:

²⁷ Պետրոսյան Լ. Ա., Պեղումներ Սարապատում, Հնագիտական աշխատանքները Հայաստանի նորակառույցներում, I, Եր., 1993, աղ. XCIV, նկ. 8, 9, 13:

²⁸ Կատալոգ Երևան քաղաքի պատմության թանգարանի հնագիտական իրերի III, Եր., 1972, աղ. XII, նկ. 11:

²⁹ Ավետիսյան Հ. Գ., Ավետիսյան Պ. Ս., Արարատյան դաշտի մշակույթը մ.թ.ա. XI-VI դդ., Եր., 2006, աղ. 43, նկ. 21:

գծերի առկայությամբ: Գավաթների ուսումնասիրվող տեսակը հայտնի է Արթիկի թիվ 223³⁰, Ռեդկին լագերի³¹ դամբարաններից, Կառնուտից³², Մարալ-Դերեսից³³, Թռեղքի 16³⁴ դամբարանից և Ոսկեհասկի 2, 4, 5-րդ կատակոմբներից³⁵, որոնք հիմնականում հայտնի են նախաուրարտական շրջանի նյութերում: Երրորդ բաժակը նախորդներից տարբերվում է ինչպես հարթ, լայն հատակով, այնպես էլ բերանի բացվածքով (աղ. VI, նկ. 2): Վերջինիս նմանակները ևս հայտնի են Արթիկի 420³⁶ և Թռեղքի 7³⁷, Շիրակավանի 101³⁸, Քեթիի 41³⁹ և այլ դամբարաններից: Մայիսյանի թիվ 3 դամբարանի սափորները ներկայացված են երկու տարբերակով: Առաջինն ունի հարթ հատակ, գնդաձև իրան, միջին բարձրության վիզ, դուրս փռված շուրթ: Աղեղնաձև բռնակը միանում է շուրթից ուսին, որի վրա վերին մասում առկա է ելուստ, իսկ իրանին արված են ուղղահայաց, զուգահեռ փորվածքներ: Անտթի իրանի վերին մասը զարդարված է կտրելու եղանակով արված ալիքաձև երկու գոտիով, որի կենտրոնում արված է կեռիսաչ (աղ. VI, նկ. 6): Ներկայացվող անոթներն իրենց ձևով մեծ ընդհանրություններ ունեն Թռեղքի մ.թ.ա. IX-VIII դդ. թվագրված 65⁴⁰ և մի շարք այլ դամբարանների, ինչպես նաև Դիլիջանի⁴¹ և Ոսկեհասկում⁴² հայտնաբերվածների հետ: Մայիսյանի թիվ 3 դամբարանի սափորների մյուս տեսակն ունի թույլ ընդգծված հատակ, քիչ ձգված իրան, միջին բարձրության վիզ, դուրս թեքված շուրթ: Բռնակը միանում է շուրթից ուսին, որից ներքև իրանի վերին մասը զարդարված է սեղմումով արված թեք գծերից՝ եռանկյունիներից կազմված գոտիով: Այն ավարտվում է երեք շարք ակոսագոտիներով (աղ. VI, նկ. 8): Սափորների այս տարբերակի զուգահեռները

³⁰ Хачатрян Т. С. Арктический некрополь, Ер., 1979, с. 2013.

³¹ Мартиросян А. А. Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Ер., 1964, с. 200, рис. 78 (14).

³² Badalyan R. S., Avetisyan P. S. Bronze and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia I, Mt. Aragats and its Surrounding Region// BAR International Series 1697, 2007, p. 151, pl. I. fig. 6,7.

³³ Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети, I, Тбилиси, 1941, с. 279, табл. XIX.

³⁴ Менабде М., Давлианидзе Ц., նշվ. աշխ., աղ. II, նկ. 77:

³⁵ Петросян Л. А., նշվ. աշխ., տախտ. 65, նկ. 5; աղ. 66, նկ. 9-11, աղ. 67, նկ. 14:

³⁶ Хачатрян Т. С., նշվ. աշխ., նկ. 294:

³⁷ Менабде М., Давлианидзе Ц., նշվ. աշխ., աղ. I, նկ. 20, աղ. I, նկ. 31:

³⁸ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LIX, նկ. 11:

³⁹ Петросян Л. А., նշվ. աշխ., աղ. 70, նկ. 2:

⁴⁰ Менабде М., Давлианидзе Ц., նշվ. աշխ., տախտ. VI, նկ. 82-84:

⁴¹ Դիլիջանի երկրագիտական թանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ, Եր., 1969, աղ. XXX-XXXIII:

⁴² Хачатрян Т. С., նշվ. աշխ., նկ. 294:

⁴² Петросян Л. А., նշվ. աշխ., աղ. 65, նկ. 2; աղ. 68, նկ. 1, 2; աղ. 69, նկ. 1, 2, 4:

կան դամբարանային համալիրներում⁴³, ինչպես նաև Դիլիջանի համաժամանակյա նյութերում⁴⁴, Գոլովինոյի 1929 թ. պեղված կրոնիկներում⁴⁵ և Ոսկեհասկի վերը նշված կատակոմբներում: Ուսումնասիրվող դամբարանում մեկական օրինակով գտնվել են նաև ձձուս, խոհանոցային կճուճ և երկբոնակ անոթ: Վերջինս ունի հարթ հատակ, ուռուցիկ իրան, ոչ բարձր վիզ և դուրս ոլորված շուրթ: Անոթի իրանի հակադիր կողմերում առկա է մեկական բոնակ: Իրանի վրայի անցքերն արված են ճաքած անոթը կարելու համար (աղ. VI, նկ. 7): Այդպիսի երկուական անոթներ են հայտնաբերվել նաև Մայիսյանի ավերված (աղ. V, նկ. 5, 6) և թիվ 5 դամբարանից (աղ. III, նկ. 2): Այս անոթները մեծ կարևորություն ունեն ոչ միայն ժամանակագրական, այլև գործառական առումով: Ուստի հարկ է նշել, որ դրանց սկզբնավորումը տեսանելի է՝ սկսած ուշ բրոնզի երկրորդ փուլից, որպիսիք լավագույնս ներկայացնում են Արթիկի ուշ բրոնզի երկրորդ փուլի⁴⁶, Լենինականի⁴⁷, ինչպես նաև Շիրակավանի նույն ժամանակով թվագրվող 55, 106, 107 դամբարաններում⁴⁸, սակայն իրականում այս նյութերի կիրառության հիմնական ժամանակաշրջանը մ.թ.ա. IX-VIII դարերն են, իսկ օգտագործման կարևոր տարածաշրջաններն են հանդիսացել Թոեղքը և Շիրակը: Սա, իհարկե, չի նշանակում, որ անոթների ուսումնասիրվող տեսակը Հայաստանի մյուս տարածաշրջաններում չի օգտագործվել: Դրանց առանձին օրինակներ հայտնի են Լոռիում՝ Չեչմանիս, Արարատյան դաշտում՝ Երևանի մաքրման կայաններ, արևելյան շրջաններում՝ Հարժիս և այլն: Շիրակում և Թոեղքում դրանց տարածված լինելը պայմանավորված է տվյալ տարածաշրջաններում զարգացած անասնապահության և անասնապահական մթերքների պահպանությամբ ու վերամշակմամբ: Անհրաժեշտ է նշել, որ Մայիսյանի թիվ 4 մանկական դամբարանում բացվել է նաև ուսումնասիրվող անոթներից մի փոքր տարբերվող տեսակ: Այն ունի հարթ հատակ, ցածր, լայնացող իրան, ցածր վիզ և մի քիչ դուրս թեքված շուրթ: Իրանի հակադիր մասերում, ինչպես նախորդների պարագայում, այստեղ ևս առկա է մեկական բոնակ (աղ. II, նկ. 3): Այս անոթի ճշգրիտ զուգահեռը հայտնի է Թոեղքի թիվ 37 դամբարանից⁴⁹ և Ռեդլիին լազերի մ.թ.ա. IX-VIII դդ. թվագրվող

⁴³ Менабде М., Давлианидзе Ц., նշվ. աշխ., աղ. IV, նկ. 151; աղ. V, նկ. 235; աղ. VI, նկ. 248; աղ. VII, նկ. 285:

⁴⁴ Դիլիջանի երկրագիտական թանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ, III, աղ. XXX-XXXIII:

⁴⁵ Мартиросян А. А. Раскопки в Головино, Ер., 1954, табл. XXI, рис. 1-3.

⁴⁶ Хачатрян Т. С., 1979, նշվ. աշխ., դամբ. 446, 548, 575, 594, 623:

⁴⁷ Мартиросян А. А., 1964, նշվ. աշխ., էջ 126, նկ. 51:

⁴⁸ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. XXIX, XLI, նկ. 1; LVIII, նկ. 10:

⁴⁹ Менабде М., Давлианидзе Ц., նշվ. աշխ., աղ. II, նկ. 74:

դամբարանից⁵⁰: Ի դեպ, Շիրակի և Թռեղքի տարածաշրջանների՝ անասնապահական մթերքների վերամշակման կենտրոն լինելը հաստատում է նաև կաթնամթերքի վերամշակման անոթների՝ խնոցիների առկայությունը: Դրանցից մեկը գտնվել է թիվ 3, մյուսը՝ թիվ 5 դամբարաններում: Երկուսն էլ ունեն հարթ հատակ, ձգված իրան, ցածր վիզ: Հատակին արված է քիչ բարձր ելուստ, իրանին՝ դուրս ցցված եզրերով անցք, կողքին՝ նաև հորիզոնական բռնակ (աղ.VI, նկ.4):

Խնոցիները ևս մեծ թվով հայտնի են հատկապես Թռեղքի և Շիրակի Թաքքիլիսա, Ցինցղարո, Արթիկ, Թալին, Շիրակավան, Քեթի, Ոսկեհասկ, Ռեդկինլագեր և այլ հնավայրերում: Թիվ 3 դամբարանում հայտնաբերված վերջին անոթը ձեռածեփ, հարթ լայն հատակով, ուռուցիկ իրանով, դուրս թեքված շուրթով խոհանոցային կճուճն է: Ուսերը զարդարված են ակոսագոտու երկու կողմերում արված հատիկաշարերով (աղ.VI, նկ. 1): Մա ևս իր նմանակն ունի Թռեղքի մ.թ.ա. IX-VIII դդ. թվագրվող⁵¹ և Շիրակավանի 12⁵² և այլ դամբարաններում: Թիվ 5 դամբարանի քրեղաններից մեկն ունի հարթ, լայն հատակ, երկթեք իրան, դուրս ոլորված շուրթ: Իրանի վերին մասը ծածկված է հորիզոնական երկու լայն ակոսագոտիներով (աղ. III, նկ. 6): Առաջին տարբերակի գուգահեռները հայտնի են Թալինի 5, 51, 63 և բազմաթիվ այլ դամբարաններում⁵³, Շիրակավանի 12, 50⁵⁴, Թռեղքի 37, 65⁵⁵ և այլ դամբարաններում: Քրեղանների երկրորդ տարբերակի նմանակները, որոնք հաճախ օժտված են բռնակով (աղ. III, նկ.5), ևս լավ հայտնի են Թալինում (դդ. 54, 60, 71 և այլն): Այդպիսիք կան նաև Արթիկի 631⁵⁶, Շիրակավանի թիվ 11 դամբարաններում⁵⁷: Թիվ 5 դամբարանում գտնվել է նաև մեկ բավական ինքնատիպ կավաման, որն ունի հարթ, լայն հատակ, երկթեք իրան, դուրս թեքված շուրթ: Վզի հիմքում արված են երեք շարք ակոսագոտիներ, իրանի ուռուցիկ մասը գեղեցկացնում է ելուստների շարքը (աղ. III, նկ. 1): Նշենք միայն, որ այս անոթի գուգահեռները հայտնի չեն, և ըստ ամենայնի տվյալ ժամանակաշրջանի եզակի անոթներից մեկն է, որը որոշ չափով նման է Դիլիջանի նյութերին⁵⁸: Նյութերի ինքնատիպությամբ և բազմազանությամբ է աչքի ընկնում Մայիսյանի թիվ 6 դամբարանը: Այստեղ գտնված սափորը զգալի չափով տարբերվում է

⁵⁰ Мартиросян А. А., 1964, նշվ. աշխ., էջ 200, նկ. 78 (5):

⁵¹ Менабде М., Давлианидзе П., նշվ. աշխ., աղ. II, նկ. 56; աղ. IV, նկ. 158:

⁵² Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LXX VIII, նկ. 6:

⁵³ Ավետիսյան Հ. Գ., Ավետիսյան Պ. Ս., նշվ. աշխ., աղ. 2, 33, 43:

⁵⁴ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LXX VIII, նկ. 6:

⁵⁵ Менабде М., Давлианидзе П., նշվ. աշխ., աղ. IV, նկ. 162; աղ. VI, նկ. 286:

⁵⁶ Хачатрян Т. С., 1979, նշվ. աշխ., դ. 631:

⁵⁷ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LXVI, նկ. 6:

⁵⁸ Դիլիջանի երկրագիտական թանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ, աղ. XXXVII, նկ. 5:

նախորդ դամբարանների օրինակներից. այն ունի քիչ բարձր նստուկ, գնդաձև իրան, շատ նեղ, աստիճանաձև, հետզհետե լայնացող վիզ և դուրս փոված շուրթ: Չորս ելուստներով զարդարված բռնակը շուրթի տակից միանում է անոթի ուսին: Իրանի ստորին մասում արված է երկու հորիզոնական ակոսագոտի: Ուսերը զարդարված են վերին և ստորին մասերում երկուական ակոսագոտիների միջև արված երեք շարք ալիքագոտիներով (աղ. IV, նկ. 5): Մեր սափորների նա առավել մոտ են Թռեղքի 10⁵⁹ և 65⁶⁰ դամբարանների Թաք Քիլիսայի⁶¹, ինչպես նաև Շիրակավանի 12⁶² դամբարաններից ու հատկապես Սաղախլոյից հայտնաբերվածները⁶³: Ուսումնասիրվող դամբարանի մյուս անոթն ունի հարթ հատակ, գնդաձև իրան, նեղ վիզ: Իրանի ուռուցիկ մասում ունի մեկ բռնակ: Իրանի վերին մասը զարդարված է ակոսագոտիներով (աղ. IV, նկ. 7): Կարծես այս անոթի կրկնակը լինեն Արթիկի 211 և 631 դամբարաններից⁶⁴ գտնվածները: Այս անոթների հետ մեծ ընդհանրություններ ունեն Այգեջատի 13, Թալինի 37, 51 դամբարանի⁶⁵ և Թռեղքի թ. 4, 31 և այլ դամբարաններից գտնվածները⁶⁶: Ուսումնասիրվող դամբարանում գտնվել է նաև բաժակ, որն ունի հարթ, լայն հատակ, եկթեք իրան: Բռնակը միանում է շուրթից իրանի ստորին մասին: Իրանի վերին մասը զարդարված է ուղղահայաց զուգահեռ զծերով (աղ. IV, նկ. 1): Այդպիսիք հայտնի են Կարմիր բերդից⁶⁷, Ծաղկաշատից⁶⁸, Թաք Քիլիսայից⁶⁹: Նշենք նաև, որ բաժակների այս տեսակը մեծ ընդհանրություններ ունի նաև Դիլիջանում հայտնաբերվածների հետ⁷⁰: Նշված զուգահեռների ժամանակագրական սահմաններն են մ.թ.ա. IX-VII դդ.: Մայիսյանի թիվ 6 դամբարանում կճուճները երկուսն են: Մեկը պատկանում է խոհանոցային տեսակին. ունի հարթ, լայն հատակ, քիչ ձգված իրան, դուրս թեքված շուրթ, ուսերին կտրելու եղանակով արված են թեք զծեր (աղ. IV, նկ. 3): Նման անոթ հայտնի է Կարմիր բերդի 43⁷¹, Սարապատի մի

⁵⁹ Менабде М., Давлианидзе Ц., նշվ. աշխ., աղ. II, նկ. 41:

⁶⁰ Նույն տեղում, աղ. VII, նկ. 285:

⁶¹ Куфтин Б. А., նշվ. աշխ., էջ 293, աղ. XXIX:

⁶² Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LXVII, նկ. 1-4:

⁶³ Morgan J. de Mission Scientifique au Caucase, t. I. – Paris: S. n., 1889, p. 146, fig. 151 (1).

⁶⁴ Хачатрян Т. С., 1979, նշվ. աշխ., դամբ. 211, 631:

⁶⁵ Ավետիսյան Հ. Գ., Ավետիսյան Պ. Ս., նշվ. աշխ., աղ. 4, նկ. 3; աղ. 28, նկ. 2; աղ. 33, նկ. 5:

⁶⁶ Менабде М., Давлианидзе Ц., նշվ. աշխ., աղ. I, նկ. 10; աղ. III, նկ. 137:

⁶⁷ Դիլիջանի երկրագիտական թանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ, աղ. XVII, նկ. 2:

⁶⁸ Խնկիկյան Օ. Ս., Դամբարանների պեղումներ Թումանյանի շրջանի Ծաղկաշատ գյուղում, Հնագիտական աշխատանքները Հայաստանի նորակառույցներում, I, Եր., 1993, աղ. LXXXVII, նկ. 18:

⁶⁹ Куфтин Б. А., նշվ. աշխ., աղ. XXIX:

⁷⁰ Դիլիջանի երկրագիտական թանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ I, աղ. XLI, նկ. 5:

⁷¹ Դիլիջանի երկրագիտական թանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ III, 1975, աղ. X, նկ. 8:

շարք⁷², Թոեդքի 36, 55⁷³, Շիրակավանի 114 դամբարաններից⁷⁴: Թիվ 6 դամբարանի երկրորդ կճուճը ևս ունի հարթ հատակ, ուռուցիկ իրան, դուրս թեքված շուրթ: Իրանին արված են կետերից կազմված անորոշ ձևերի զարդեր (աղ. IV, նկ. 4): Այս կճուճի զուգահեռները ևս տեսանելի են Թոեդքի 6, 15⁷⁵, Ռեդկին լագերի թիվ 4 դամբարաններում⁷⁶: Բացի ներկայացված խեցանոթներից՝ ուսումնասիրվող դամբարանում գտնվել է նաև Շիրակի դաշտին մինչ այժմ հայտնի երկաթիդարյան դամբարաններում դեռևս մեզ անհայտ մի կավանոթ, որն ունի գորշ բաց վարդագույն մակերես, հարթ հատակ, դեպի քիչ դուրս ձկված շուրթ՝ լայնացող կողերով: Բարձրությունը 32 սմ է (աղ. IV, նկ. 6): Այս անոթն արտաքին տեսքով մոտ է Կարմիր բլուրից գտնված չաներին⁷⁷ միայն այն տարբերությամբ, որ Մայիսյանի նմուշի կողերը մի փոքր ավելի ուղղահայաց են: Բացի ներկայացված վեց դամբարանների նյութերից՝ Հ. Խաչատրյանի կողմից հավաքվեցին նաև մեկ ավերված դամբարանի նյութեր (աղ. V), որոնցից նկ. 1, 2, 3, 5, 6-ի մասին այլ դամբարանների համանման նյութերի ուսումնասիրման ժամանակ արդեն խոսվել է: Մնում են միայն խոհանոցային երեք կճուճներ (աղ. VI, նկ. 1) (աղ. V, նկ. 4) և մեկ բրոնզե մատանի (աղ. V, նկ. 7): Նախ նշենք, որ խոհանոցային կճուճների այս տեսակը լավ հայտնի է մ.թ.ա. IX-VIII դդ. պատկանող դամբարաններից, այդ թվում և Մեծամորի հրդեհված շերտի ժամանակով թվագրվող 6 դամբարանից⁷⁸ և համաժամանակյա բազմաթիվ այլ հնավայրերից: Որպես ընդհանուր երևույթ՝ Մայիսյանում պեղված դամբարաններում խիստ սակավ են ոչ միայն մետաղյա իրերը, այլև ուլունքները: Թիվ 4 դամբարանում գտնվել է մեկ բրոնզե ականջօղ (աղ. II, նկ. 2): Նշենք միայն, որ այս նյութերը երկաթիդարյան ժամանակաշրջանի տարածված նյութերից են և հայտնի են մի շարք հուշարձաններից: Նույնը կարելի է ասել նաև Մայիսյանի թիվ 5 (աղ. III, նկ. 7) և 6 (աղ. IV, նկ. 2) դամբարաններում գտնված սարդիոնից և շաղախից ուլունքների մասին:

Եզրահանգում. 2014 թ. ԳԱԱ ՀԱԻ-ի և ՇԵԹ-ի միացյալ հնագիտական արշավախմբի կողմից իրականացված փրկարարական աշխատանքներով Շիրակի մարզի Մայիսյան գյուղի վարչական տարածքում ուսումնասիրվեցին վեց սալարկղային դամբարաններ և մեկ դամբանաբլուր: Դամբանաբլուրն ունի սև քարերով շարված և մոտակա բլուրներից բերված սպիտակ կրաքարով կրկնակի

⁷² Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LXXIVI, նկ. 13:

⁷³ Менабде М., Давлианидзе П., նշվ. աշխ., աղ. IV, նկ. 158, աղ. V, նկ. 228:

⁷⁴ Թորոսյան Ռ. Ս., Խնկիկյան Օ. Ս., Պետրոսյան Լ. Ա., նշվ. աշխ., աղ. LXXIV, նկ. 13:

⁷⁵ Менабде М., Давлианидзе П., նշվ. աշխ., աղ. I, նկ. 26, աղ. II, նկ. 56:

⁷⁶ Դիլիջանի երկրագիտական թանգարանի հնագիտական իրերի կատալոգ, I, աղ. IX, նկ. 35:

⁷⁷ Նույն տեղում, III, 1975, աղ. XXXVIII, նկ. 8:

⁷⁸ Խանգաղյան Է.Վ., Մկրտչյան Կ. Հ., Պարսամյան Է. Ս., Մեծամոր, Եր., 1973, աղ. XXXVIII, նկ. 1-4:

ամրացված 14մ տրամագծով կրոմլեխ: Դամբանաբլուրի տակ բացված երկու հիմնահողային խցերից մեկում կատարվել է դամբարանատիրոջ թաղումը, մյուսում գտնվել են նրան պատկանող իրերը: Այլ է իրավիճակը տվյալ դամբարանադաշտի երկաթիդարյան՝ սալարկղային դամբարաններում: Եթե դամբանաբլուրի բրոնզիդարյան թաղման խցերը կրկնում են նախորդ՝ կարմիրբերդյան փուլի ձևերը, և հստակ դիտվում էին թաղման ծիսակարգի և ուղեկցող նյութերի ընդհանրությունները, որոնք բավականին միատեսակ (կճուճներ, քրեղաններ) են, ապա դրանից ավելի քան 600 տարի հետո կատարված երկաթիդարյան թաղումները թե՛ ձևով և թե՛ ծիսակարգով, սալարկղային դամբարանաձևերը իրենց ձևով ու նյութական մշակույթի բազմազանությամբ ցուցադրում են երկաթիդարյան ժամանակաշրջանի հասարակության կյանքում տեղի ունեցած զարգացումները, որոնց արդյունքն է տնտեսությունում օգտագործված առարկաների մեծ տեսականին: Չնայած պեղված դամբարանների սակավությանը՝ այնուամենայնիվ, հստակ երևում են Մայիսյանի նյութերի ընդհանրությունները Արագածոտնի մարզի և Թոռեքի նյութերի հետ: Նկատելի է ևս մեկ իրողություն՝ մետաղի սակավությունը, որը հավանաբար պայմանավորված է մետաղահանքերի հեռավորությամբ: Տեղագրական ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ պեղված տարածքը ոչ թե նորահայտ առանձին դամբարանադաշտ է, այլ հանդիսանում է Քեթիի հայտնի դամբարանադաշտի ծայրարևմտյան հատվածը:

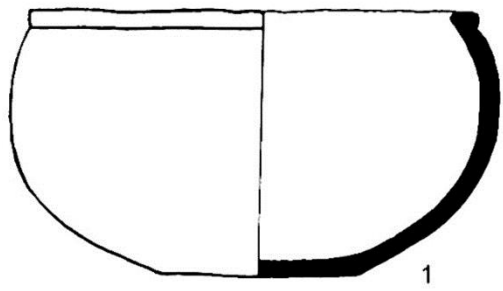
РАСКОПКИ НОВОНАЙДЕННОГО УЧАСТКА НЕКРОПОЛЯ КЕТИ

Петросян Л. А., Хачатрян А. А., Еганян Л. Г.

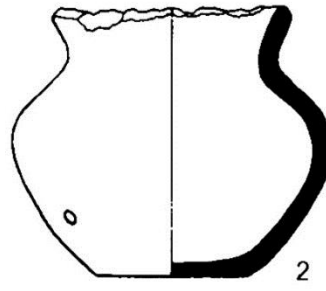
Ключевые слова: *археология, эпохи поздней бронзы и раннего железа, склеп, курган, кромлех, формы и ритуал погребений, материальная культура.*

Благодаря спасательным работам, осуществленным совместной экспедицией Института археологии и этнографии и Краеведческого музея Ширака, на административной территории села Маисян (Ширакский регион) были изучены шесть цистовых могил и один курган. Курган имеет кромлех диаметром 14 м, построенный из черных камней и вдвойне укрепленный белым известняком, принесенным из ближайших холмов. В одном из двух подкурганых ямных погребений был обнаружен скелет покойника с тремя сосудами, а в другом были открыты только сосуды. Мы уверены, что эти две камеры принадлежали одной и той же персоне. Соответствующие параллели известны из Лчашена и других памятников, которые датируются переходным периодом от среднего к позднему бронзовому веку (первая половина XVI в. до н.э.). В цистовых захоронениях погребения были сделаны ритуалом декарнации или перехоронения: эти погребения датируются последним этапом ранне железного века (IX-VIII вв. до н.э.). В результате изучения местности было установлено, что этот участок крайняя западная часть большого некрополя Кети.

Աղյուսակ I



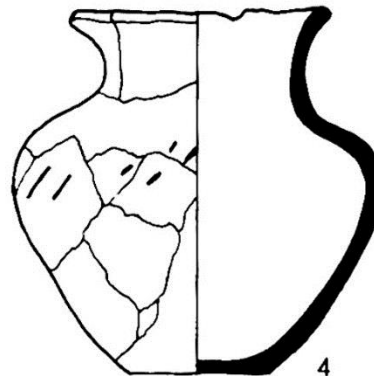
1



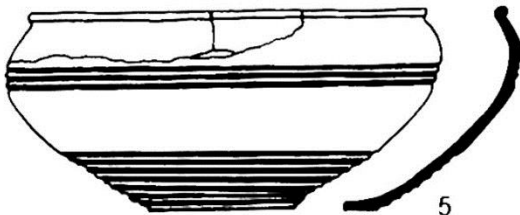
2



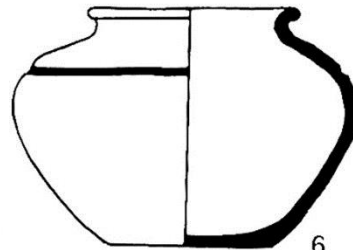
3



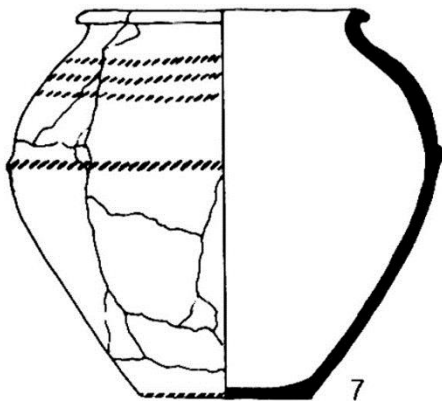
4



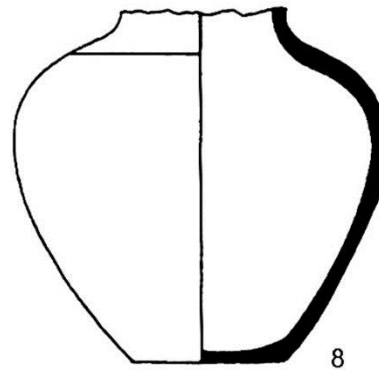
5



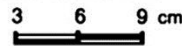
6

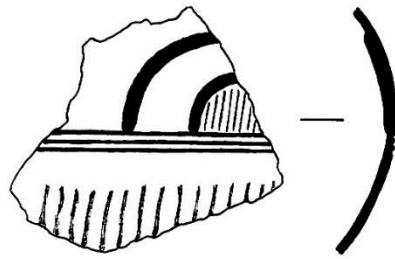


7

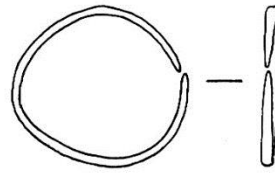


8

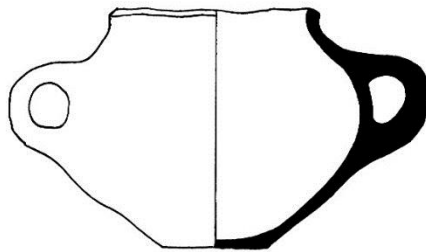




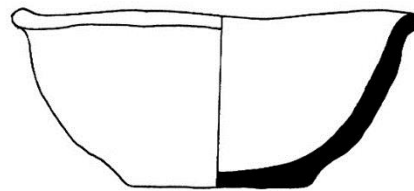
1
0 3 6 cm



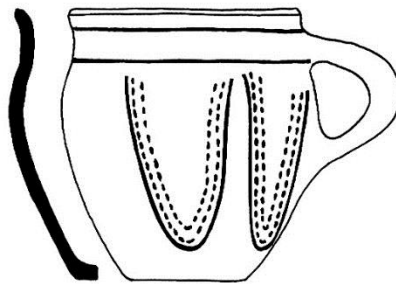
2
0 0,5 1 cm



3
0 1 2 cm

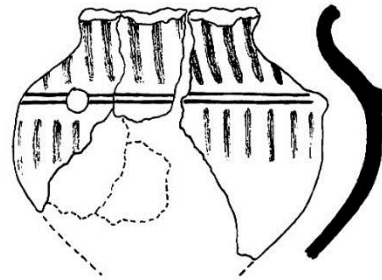


4
0 0,5 1 cm

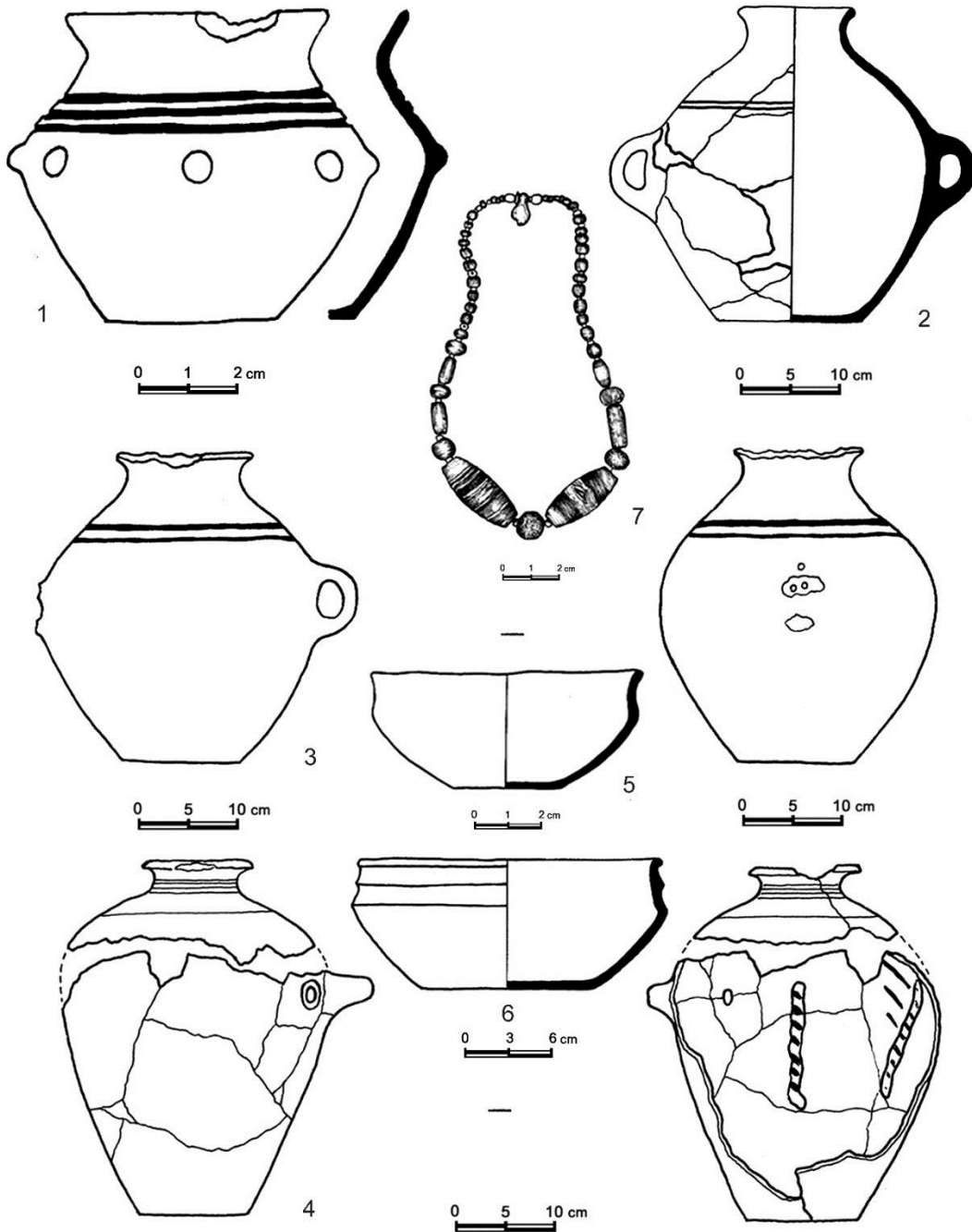


5

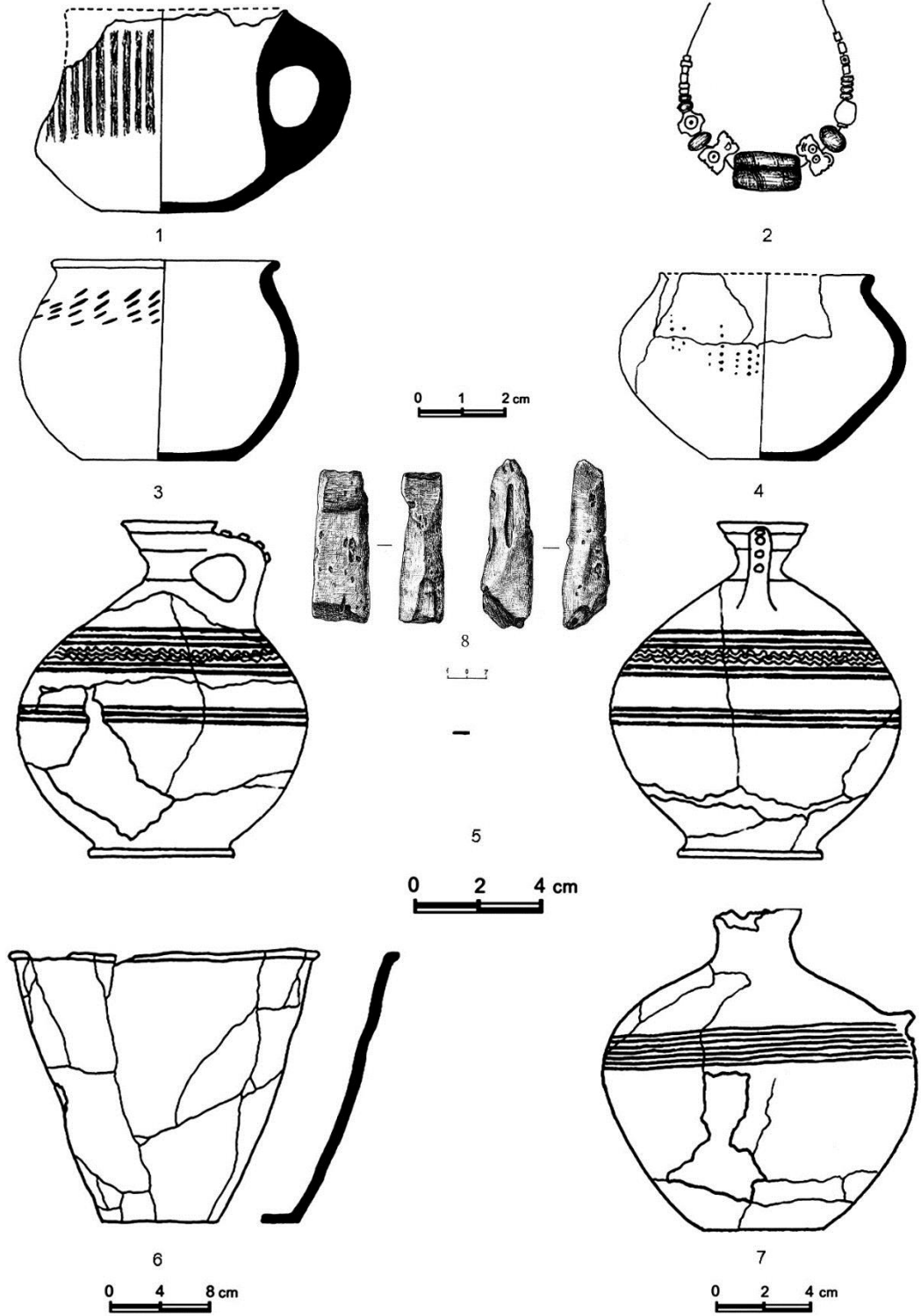
0 1 2 cm



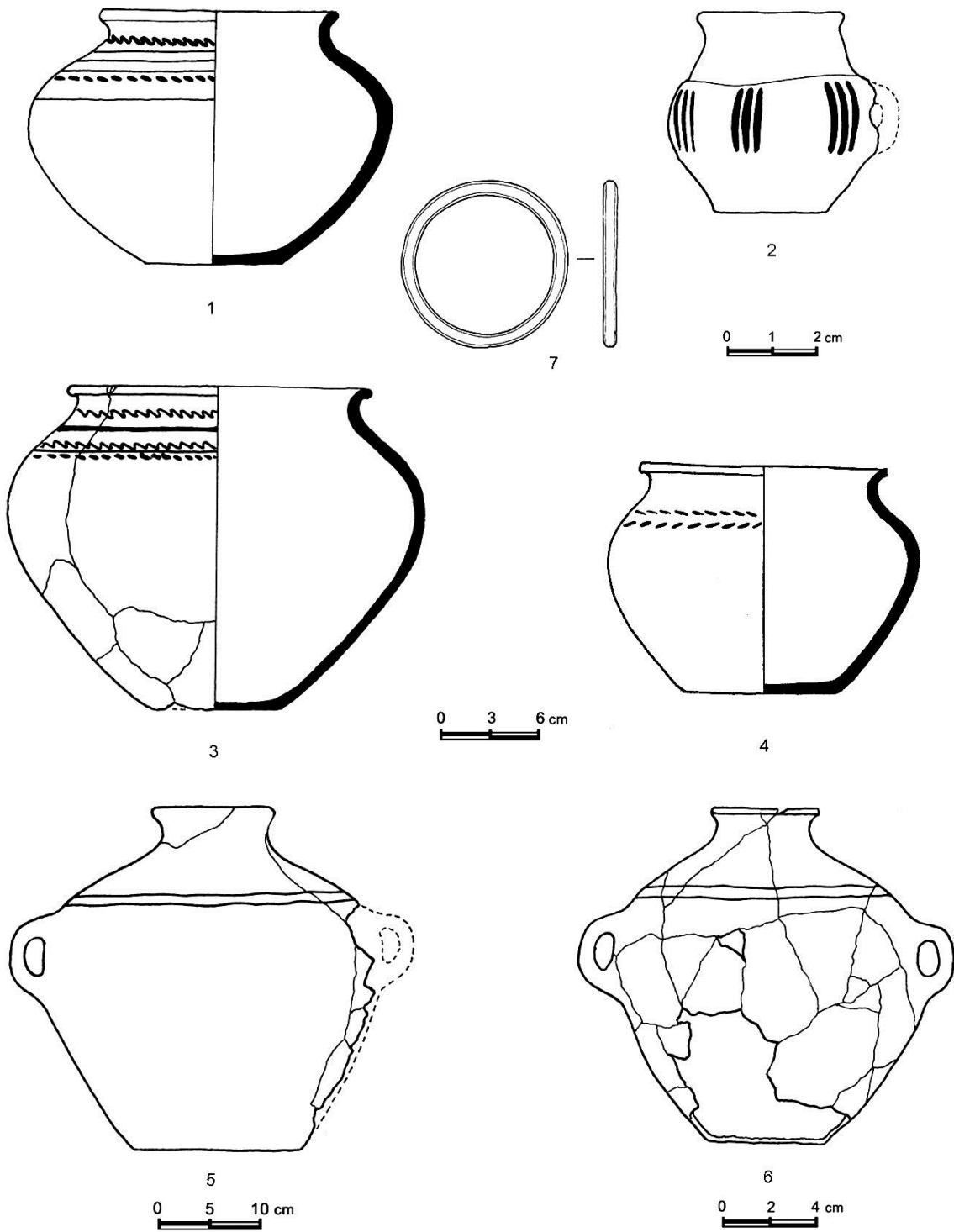
6

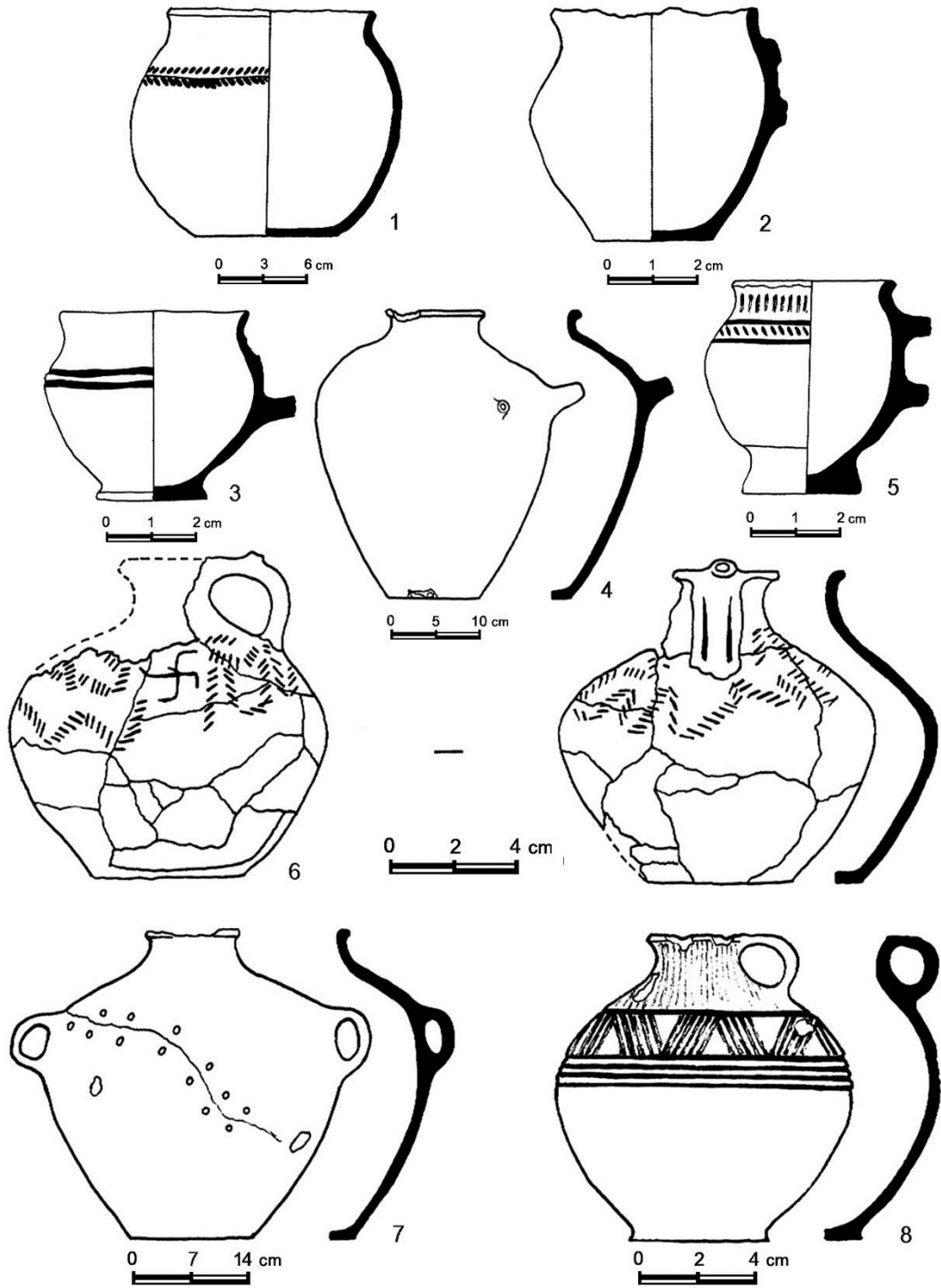


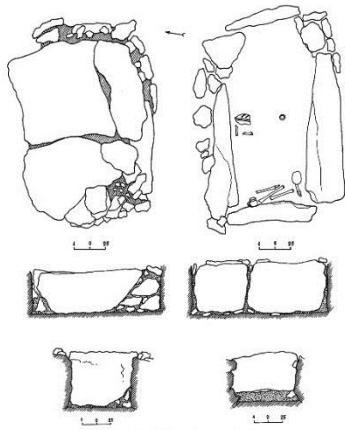
Աղյուսակ IV



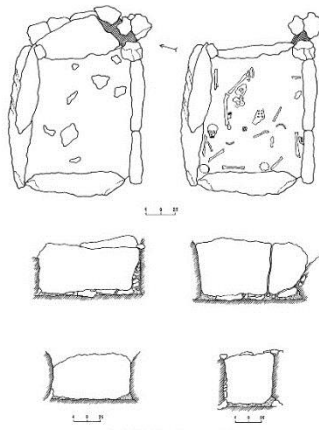
Աղյուսակ V



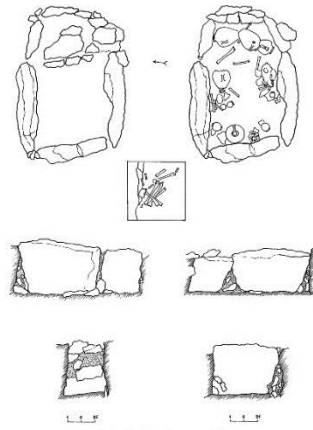




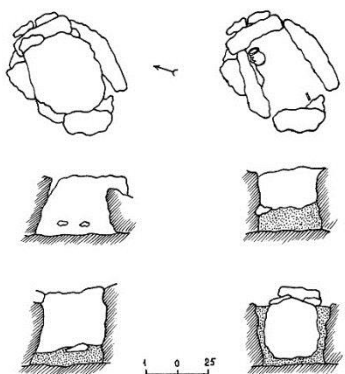
Նկ. 1. Դամբարան 1



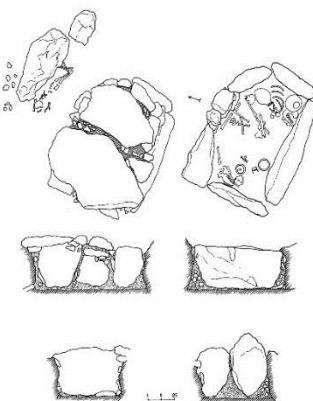
Նկ. 2. Դամբարան 2



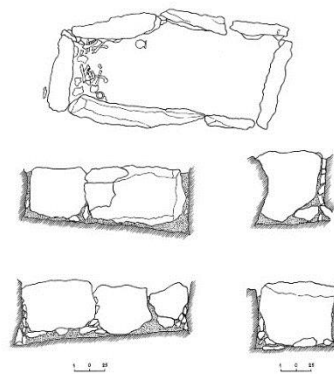
Նկ. 3. Դամբարան 3



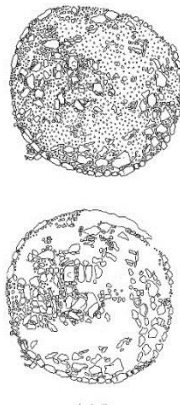
Նկ. 4. Դամբարան 4



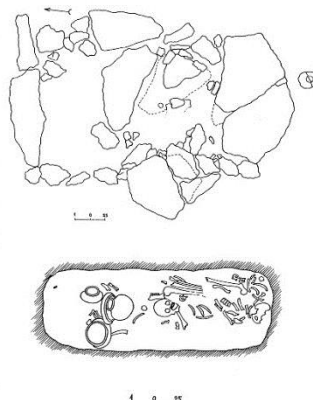
Նկ. 5. Դամբարան 5



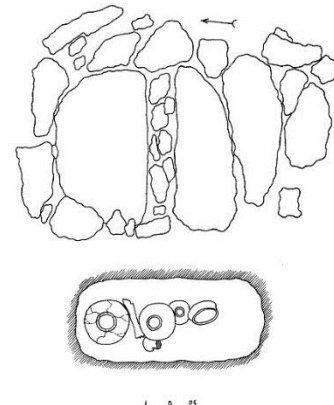
Նկ. 6. Դամբարան 6



Նկ. 7. Դամբարան 7



Նկ. 7. Դամբարան 7/1



Նկ. 7. Դամբարան 7/2

EXCAVATIONS OF THE NEWLY FOUND KETI NECROPOLIS

Petrosyan L. A., Khachatryan H. H., Yeganyan L.G

Key words: *Archaeology, the Late Bronze and Early Iron Age, crypt, barrow, cromlech, forms and rituals of burials, material culture.*

Due to salvage actions realized in 2014 by the united expedition of the Institute of Archaeology and Ethnography and Local Museum of Shirak in the administrative district of the village Mayisyan (Shirak region) six cist graves and one barrow were studied. The barrow has a cromlech with 14 m diameter which was built in with black stones and repeatedly fortified by white limestone brought from the nearest hills. In one of two pit-graves opened under the barrow the skeleton of the deceased was found with three vessels, and in the other one only vessels were present. We are sure that both chambers belonged to the same person. Corresponding parallels are known from Lchashen and other sites which date back to the first half of the 16th century BC - the transitional period from the Middle to the Late Bronze Age. In cist graves the burials were performed by the rite of decarnation or reburial and date back to the final phase of the Iron Age (9-8th centuries BC). As a result of the study of the area, it was established that this site is an extremely sublime part of the large necropolis of Keti.

References

1. **Khachatryan T. S.**, Drevniaya kultura Shiraka, izd. Gos. universiteta, Yerevan, 1975 **(In Russian)**.
2. **Petrosyan L. A.**, Raskopki pamiatnikov Keti i voskehaska, izd. AN Arm. SSR, Yerevan, 1989 **(In Russian)**.
3. **Areshyan G. E., Oganisyan B. E., Muradyan F. M., Avetisyan, Petrosian L.A.** Konets srednego bron zovogo veka v mezhdureche Araksa i Kuri, Patma-banasirakan handes, 1, 1990 **(In Russian)**.
4. **Torosyan R. A., Khnkikyan O. S., Petrosyan L. A.** Hin Shirakavan, HH GAA Gitutyn hrat, Yerevan, 2002 **(In Armenian)**.
5. **Devedjyan S. G.** Lori-Berd I, HSSR GA hrat., Yerevan, 1981 **(In Armenian)**.
6. **Menabde M., Davlianidze Ts.** Mogilnik Trialeti, Katalog I, izd. AN Gruz.SSR, Tbilisi, 1968 **(In Russian)**.
7. **Petrosyan L. A.**, Pegumner Sarapatum, Hnagitakan ashkhatanknere Hayastani norakaruytsnerum I, HH GAA hrat., Yerevan, 1993 **(In Armenian)**.
8. Katalog Yerevan kaghaki patmutyan tangarani hnagitakan ireri III, HH Mshakuyti nakhararutyan hrat. Yerevan, 1972 **(In Armenian)**.
9. **Avetisyan H. G., Avetisyan P. S.**, Araratyan dashti mshakuyte m.t.a. XI-VI darerum, EPH hrat. Yerevan. 2006 **(In Armenian)**.

10. **Khachatryan T. S.** Artikskiy nekropol, izd. YU, Yerevan, 1979 **(In Russian)**.
11. **Martirosyan A. A.** Armenia v epokhu bronzi i rannego zheleza, izd. AN Arm.SSR, Yerevan, 1964 **(In Russian)**.
12. **Kuftin B. A.**, Arkheologicheskie raskopki v Trialeti I, izd. AN Gruz.SSR, Tbilisi 1941 **(In Russian)**.
13. Dilidjani erkragitakan tangarani hnagitakan ireri katalog, HSSH kult. min. hrat. Yerevan, 1969 **(In Armenian)**.
14. **Martirosyan A.A.**, Raskopki v Golovino, izd. AN Arm. SSR, Yerevan, 1954 **(In Russian)**.
15. **Khnikyan O.S.**, Dambaranneri peggumner Tumanyani shrdjani Tsaghkashat gyughum, Hnagitakan ashkhatanknere Hayastani norakaruytsnerum I, HH GAA hrat. Yerevan, 1993 **(In Armenian)**.
16. **Khandazyan E.V., Mkrtchyan K.H., Parsamyan E.S.**, Metsamor, HSSH GA hrat. Yerevan, 1973, Hnagitakan ashkhatanknere Hayastani norakaruytsnerum I, HH GAA hrat., Yerevan, 1993 **(In Armenian)**.

Ընդունվել է՝ 23. 03. 2020

Գրախոսվել է՝ 03. 09. 2020

Հանձնվել է տպ.՝ 20. 11. 2020

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Լևոն ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ galstyan-1966@mail.ru

Համազասպ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ՝ ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի և ՇԵԹԻ ավագ գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ smuseum@web.am

Լարիսա ԵԳԱՆՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի և ՇԵԹԻ առաջատար գիտաշխատող